

Η ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ ΚΑΙ Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ καὶ ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐκπαίδευσης στὸ Νέο Κόσμο.

Ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῶν ἀποικιῶν κατ' ἀρχὴν ἀποτελοῦσε προνόμιο τῶν Ἰσπανῶν, ποὺ εἶχαν ἔλθει στὸ Νέο Κόσμο καὶ μετὰ ἀπὸ κάποιον χρονικὸ σημεῖο καὶ τῶν criollos¹. Πιθανῶς οἱ criollos μὴν ἔχοντας τὴ δυνατότητα νὰ ἀναρριχηθοῦν στὶς ἀνώτατες διοικητικὲς θέσεις ἐπεδόθησαν στὶς πνευματικὲς καὶ λογοτεχνικὲς δραστηριότητές, ἕνα τομέα, ὅπου ἐλεύθερα μποροῦσαν νὰ ξεδιπλώσουν καὶ νὰ ἐκφράσουν τὰ ταλέντα καὶ τὶς δεξιότητές τους. Δὲν ὑπῆρχε, βέβαια, πνευματικὴ ἐλευθερία μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια τοῦ ὅρου, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἀποικιακὴ κυβέρνησις καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ συμβούλια μᾶλλον δὲν ὑπῆρξαν ἰδιαίτερα ἀποτελεσματικὰ στὴ λογοκρισίᾳ βιβλίων καὶ ἰδεῶν².

Ἡ ἐκπαίδευσις στὶς ἀποικίες, ὅπως καὶ στὴ μητροπολιτικὴ Ἰσπανία, εἶχε ἕνα μεσαιωνικὸ προσανατολισμό, βασισμένο στὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάθε ἀλήθεια προέρχεται ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ ἀποκαλύπτεται στὸν ἄνθρωπο μέσφ τῶν θείων κειμένων καὶ τῶν ἐξηγήσεών τους ἀπὸ τοὺς Μεγάλους Πατέρες τῆς ἐκκλησίας³. Ὁ σχολαστικισμὸς θέτει στὴν ὑπηρεσίᾳ τοῦ Χριστιανισμοῦ μεγάλο μέρος καὶ τῶν ἀριστοτελικῶν ἰδεῶν. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν τυφλὴ ἀποδοχὴ τοῦ Ἀνωτάτου Κριτηρίου, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀνθρώπινη περιέργεια πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖται μὲ τὴ μοναδικὴ δυνατὴ ἀλήθεια: τὴ Θεία Ἀποκάλυψις,

1. Criollo(s): Ὀνομάζονται οἱ λευκοὶ ποὺ ἔχουν γεννηθεῖ στὸ Νέο Κόσμο. Πρόκειται δηλ. γιὰ τοὺς γόνους ἰσπανῶν ἀποικιοκρατῶν καὶ τοὺς ἀπογόνους τους. Στὸ κείμενο ὅμως διατηρεῖται ἡ χρῆσις τοῦ αὐθεντικοῦ ὅρου, καθὼς καὶ ἡ Λατινικὴ του γραφῆ.

2. E. Chang-Rodriguez, *Latinoamérica su civilización y su cultura*, (Heinle & Heinle Thomson Learning, Third Edition, USA, 2000), p. 99.

3. A. Fox, *Latinoamérica, Presente y Pasado*, (Prentice Hall, New Jersey, 1997), p. 95.

ἐκφρασμένη ἔμμεσα ἢ ἄμεσα στὰ θεῖα βιβλία καὶ ὑποστηριζόμενη μέσῳ ἀληθοφάνων συλλογισμῶν⁴. Ὁ φυσικὸς κόσμος ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ κόσμος τῆς Θείας Χάριτος, ποὺ ὁδηγεῖ στὴ Θεία Δόξα, ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ Χριστό, ἐπεξηγεῖται δὲ ἀπὸ τοὺς πεφωτισμένους φιλοσόφους/ιερεῖς τοῦ Σχολαστικισμοῦ. Ἡ σχολαστικὴ μέθοδος δὲν ἐπεδίωκε νὰ ἀνακαλύψει τὴν ἀλήθεια μέσῳ τῆς φύσης ἢ τοῦ ἐπιστημονικοῦ πειραματισμοῦ, ἀλλὰ μέσῳ τῆς λεπτομεροῦς ἀνάλυσης καὶ ἀπομνημόνευσης τῶν «Κανονικῶν Κειμένων».

Τὰ κέντρα σπουδῶν τῶν ἀποικιῶν, σχολεῖα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση ἱερέων, δημοτικά, γυμνάσια καὶ πανεπιστήμια, ἀντικατοπτρίζουν στὰ προγράμματα σπουδῶν τοὺς τὰ Μεσαιωνικὰ φιλοσοφικὰ συστήματα διδασκαλίας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης⁵. Τὰ περισσότερα ἀπὸ εἴκοσι πανεπιστήμια, ποὺ δημιουργήθηκαν στὴ Λατινικὴ Ἀμερική, εἶχαν ὡς πρότυπό τοὺς τὸ διάσημο Πανεπιστήμιο τῆς Salamanca τῆς Ἰσπανίας. Λειτουργοῦσαν ἐπίσης καὶ σχολεῖα δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης, τὰ περισσότερα ὑπὸ τὴ διοίκηση τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν, καθὼς καὶ παραρτήματα τῶν Πανεπιστημίων, τὰ ὁποῖα προσέφεραν προγράμματα σπουδῶν ποὺ ὁδηγοῦσαν στὴν ἀπόκτηση τοῦ τίτλου τοῦ Ἀπολυτηρίου (Bachillerato)⁶.

Καθὼς ἡ κατάκτηση τῆς Ἀμερικῆς ὑπῆρξε σὲ μεγάλο βαθμὸ θρησκευτικὴ υπόθεση, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἡ ἐκπαίδευσή της πῆρε θρησκευτικὸ χαρακτῆρα. Κατὰ τὴν ἀποικιοκρατίαν ἡ ἐκκλησία διατηροῦσε ἓνα εἶδος ἐκπαιδευτικοῦ μονοπωλίου. Τὰ θρησκευτικὰ τάγματα, διὰ μέσου τῶν μοναστηριῶν καὶ τῶν ἐνοριῶν, δημιούργησαν τὰ πρῶτα σχολεῖα καὶ ἀργότερα ἐφθασαν νὰ διευθύνουν τὴν πλειοψηφία τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων.

Στὴν ἀποικιοκρατούμενη Λατινικὴ Ἀμερική, ἡ θρησκευτικὴ, λογοτεχνικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἐκπαίδευση ἦταν κοινὴ, ρητορικὴ καὶ ἀφηρημένη. Ἡ ἀριστοκρατικὴ τῆς κατεύθυνση βασιζόταν στὴν ἀριστοτελικὴ ἀποψη τῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ἐφαρμοσμένη στὸ Νέο Κόσμο, ἐκ προοιμίου ἀναγνώριζε τὴν ἀνωτερότητα τῶν Ἰσπανῶν⁷. Ἀρχικά, τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ὑπῆρχε βασικὰ γιὰ νὰ καταρτίζει τὰ παιδιὰ τῶν Ἰσπανῶν, ἀργότερα ὅμως τὰ σχολεῖα

4. E. Chang-Rodriguez, *Latinoamérica su civilización y su cultura*, (Heinle & Heinle Thomson Learning, Third Edition, USA, 2000), p. 99.

5. A. Fox, *Latinoamérica, Presente y Pasado*, p. 95.

6. A. Fox, *Latinoamérica, Presente y Pasado*, p. 95.

7. Στὸ βιβλίο τοῦ Solomon Lipp, Leopoldo Zea, *From Mexicanidad to a Philosophy of History*, (Ontario: Wilfrid Layrier Un. Pr., 1980), ἀναφέρεται τόσο ἡ ἀποψη τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων, ὅσο καὶ ἡ ἐπίδρασή της στὴ δυτικὴ φιλοσοφία γενικότερα. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ παραδείγματα τοῦ Hegel ποὺ ὑποστήριζε ὅτι ἡ Ἀμερική «ἦταν ἀνίκητη γιὰ δημιουργία καὶ ὅτι μόνο θὰ μπορούσε νὰ μιμηθεῖ καὶ ὄχι νὰ συνεισφέρει στὸν παγκόσμιο πολιτισμό» (σελ. 68), ἀλλὰ καὶ τοῦ Sepulveda ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ ἀποδείξει ὅτι «ὁ Ἰνδιάνος ἦταν σκλάβος ἀπὸ τὴ φύση του...» (σελ. 66).

άνοιξαν τις πόρτες τους και στους υπάκουους μιγάδες (mestizos)⁸. Ἡ ἐκπαίδευση ἀπευθυνόταν σὲ πλούσιους ἀλλὰ καὶ σὲ φτωχοὺς ὑποτρόφους μὲ θρησκευτική, ὅμως, κλίση⁹.

Ὁ ἰθαγενής, ποὺ δὲν ἦταν εὐγενής, καὶ οἱ κάτοικοι ἀφρικανικῆς καταγωγῆς δὲν εἶχαν τὴ δυνατότητα πρόσβασης οὔτε στὴ βασικὴ ἐκπαίδευση. Ἄν καὶ καθορίστηκε μὲ βασιλικὸ διάταγμα ἡ ἱδρυση σχολείων γιὰ τὴν τοπικὴ ἰθαγενῆ ἀριστοκρατία, ἐν τούτοις ἐλάχιστα ἱδρύθηκαν στὶς Ἀντιβασιλεῖς τοῦ Περοῦ καὶ τοῦ Μεξικοῦ¹⁰. Χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ ἱδρυση στὸ Μεξικὸ τὸ 1523 τοῦ Colegio de San Francisco γιὰ ἀριστοκράτες ἰθαγενεῖς καὶ τὸ 1536 τοῦ Colegio Imperial de Santa Cruz ἀποτέλεσαν δυὸ θετικὰ βήματα. Πάντως ἡ πιὸ οὐσιαστικὴ ἐκπαιδευτικὴ προσπάθεια πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Vasco de Quiroga, ὁ ὁποῖος ἐγκαθίδρυσε τὰ περίφημα νοσοκομεῖα, ὅπως ὀνομάστηκαν τὰ χωριά, ὅπου κατάρτιζε τοὺς ἰθαγενεῖς σὲ κάποιο ἐπάγγελμα καὶ τοὺς θεράπευε πολὺ συχνὰ ἀπὸ τὶς ἀσθένειες, ποὺ εἶχαν μεταφερθεῖ ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Ἡ ἱεραποστολὴ τῶν Ἰησουιτῶν στὴν Παραγουάη καὶ στὴ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τῆς σημερινῆς Ἀργεντινῆς ὀργάνωσε ἐπίσης ἓνα παρόμοιο πρόγραμμα κατάρτισης: κάθε χωριὸ εἰδικευόταν στὴν παραγωγὴ ἑνὸς εἶδους προϊόντων καὶ στὴ συνέχεια συνεργαζόταν μὲ τὰ ὑπόλοιπα χωριά τῆς ἱεραποστολῆς, εἰδικευμένα σὲ ἄλλα προϊόντα. Πρόκειται γιὰ συνεταιριστικὲς κοινωνίες βασισμένες στὴν «Οὐτοπία» τοῦ Sir Thomas More.¹¹

Μετὰ τὴν ἱδρυση τῶν πρώτων ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων, ἀκολουθεῖ στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ καὶ ἡ ἐμφάνιση τῶν πρώτων τυπογραφείων. Τὸ πρῶτο στὸ Μεξικὸ τὸ 1535 καὶ ἀκολουθοῦν ἀρκετὰ ἄλλα. Τὸ 1767 κυκλοφορεῖ ἡ πρώτη μεξικανικὴ ἐφημερίδα μὲ τὴν ὀνομασία "Gaceta de México", ἡ ὁποία ἀκολούθησε τὴν ἔκδοσιν τῆς "Gaceta de Lima", ποὺ εἶχε παρουσιαστεῖ τὸ 1743 στὸ Περοῦ¹². Τὰ πρῶτα ἀμερικανικὰ περιοδικὰ ἐκδίδονται ἐπίσης στὸ Περοῦ καὶ τὸ Μεξικὸ. Μετὰ τὸ 1750 δημοσιεύονται καὶ οἱ πρῶτες ἐπιστημονικὲς καὶ λογοτεχνικὲς ἐκδόσεις στὴ Ciudad de México, στὴ Bogota καὶ στὴ Lima¹³.

8. Οἱ mestizos ἀποτελοῦσαν καρπὸ νόμιμων ἢ παράνομων σχέσεων, Ἰσπανῶν καὶ Ἰθαγενῶν. Ἀρχισαν νὰ αὐξάνονται ἀριθμητικὰ μὲ τὴν ἄφιξιν Εὐρωπαίων τῆς μεσαίας καὶ χαμηλῆς κοινωνικῆς τάξης. Ἄν καὶ ποτὲ δὲν κατάφεραν νὰ ἀποτελέσουν μέρος τῶν κοινωνικὰ ἰσχυρότερων τάξεων, ἐν τούτοις στὰ τέλη τῆς ἀποικιακῆς περιόδου φτάνουν στὸ σημεῖο νὰ θεωροῦνται ἡ ἀριθμητικὰ ἰσχυρότερη τάξη.

9. E. Chang-Rodríguez, *Latinoamérica su civilización y su cultura*, p. 99.

10. Τὰ ὀνόματα Κρατῶν ἀναγράφονται ὅπως ἔχουν καθιερωθεῖ στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐνῶ τὰ ὀνόματα τοπωνυμίων, πόλεων, προσώπων καὶ Πανεπιστημίων ἀναγράφονται μὲ Λατινικοὺς χαρακτήρες, ὅπως στὴ γλῶσσα τῶν χωρῶν ἀπὸ ὅπου προέρχονται.

11. E. Chang-Rodríguez, *Latinoamérica su civilización y su cultura*, p. 99.

12. J. Káttan-Ibarra, *Perspectivas Culturales de Hispanoamérica*, (National Text-book Company, Second Edition, Illinois, USA, 1995), p. 62.

13. J. Káttan-Ibarra, *Perspectivas Culturales de Hispanoamérica*, p. 62.

2. Βασική και Μέση εκπαίδευση

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ μεταφυτεύονται στὴν Ἀμερικὴ καινούργιοι πολιτικοὶ καὶ διοικητικοὶ θεσμοί, δημιουργοῦνται ὀργανισμοὶ μὲ σκοπὸ τὴ διάδοση τοῦ πολιτισμοῦ. Ἰδρύονται σχολεῖα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση Ἰσπανῶν καὶ γηγενῶν, καθὼς καὶ τὰ πρῶτα πανεπιστήμια. Στὸ Μεξικὸ καὶ τὸ Περού ἱδρύονται ἐπίσης σχολεῖα γιὰ τοὺς ἰθαγενεῖς, ὅπου διδάσκονται θρησκευτικὰ, λατινικά, μουσικὴ, ζωγραφικὴ καὶ γλυπτικὴ. Σὲ περιοχὲς μὲ μεγάλο ἰθαγενῆ πληθυσμὸ, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὸ Μεξικὸ, στὴ Γουατεμάλα καὶ στὸ Περού, διδάσκονται καὶ οἱ διάφορες γηγενεῖς γλῶσσες, ἰδιαίτερα στοὺς κληρικοὺς καὶ στοὺς δασκάλους¹⁴. Μετὰ τὸ 1700 περίπου, ἀρχίζουν νὰ λειτουργοῦν πολλὰ ἱδρύματα ἀφιερωμένα στὴν ἐκπαίδευση καὶ τὸν πολιτισμὸ. Στὸ Μεξικὸ ἱδρύθηκε ἡ Σχολὴ Ὀρυκτῶν καὶ ἡ Ἀκαδημία Καλῶν Τεχνῶν, στὸ Quito δημιουργήθηκε ἓνα κέντρο γιὰ τὴν πρακτικὴ ἐκπαίδευση ἀρχιτεκτόνων, γλυπτῶν καὶ ζωγράφων. Ἐπιπλέον, λειτουργοῦν βιβλιοθήκες, βοτανικοὶ κήποι, μουσεῖα φυσικῆς ἱστορίας, ἓνα ἀστεροσκοπεῖο στὴν Bogota, καὶ μία ναυτικὴ σχολὴ στὸ Buenos Aires¹⁵.

Ἡ ἀχίλλειος πτέρνα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος τῶν ἀποικιῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν ποὺ ἐπέδειξε στὴ μόρφωση τῶν γυναικῶν καὶ τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, ὑπῆρξε τὸ ἐλάχιστο ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὴ βασικὴ ἐκπαίδευση. Μόνο πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου τῆς ἀποικιοκρατίας ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦνται δημόσια σχολεῖα πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἦταν ἐλάχιστα καὶ ἀνεπαρκῶς ἐξοπλισμένα. Ὅπως στὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Πορτογαλία, ἔτσι καὶ στὶς ἀποικίες τοὺς λειτουργοῦσαν ἐλάχιστα σχολεῖα. Στὸ Buenos Aires τὸ 1773 ὑπῆρχαν μόνο τέσσερα (4) σχολεῖα μὲ συνολικὸ ἀριθμὸ ἐπτακοσίων (700) μαθητῶν, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλης ξεπερνοῦσε τοὺς σαράντα χιλιάδες (40.000) κατοίκους¹⁶. Ἀντίστοιχα στὸ Santiago τῆς Χιλῆς, στὸ τέλος τῆς ἀποικιακῆς περιόδου, ἔχουμε πεντακόσιους (500) μαθητὲς στὰ ἐλάχιστα σχολεῖα, σὲ σύνολο πληθυσμοῦ τριάντα χιλιάδων (30.000) κατοίκων¹⁷.

Γιὰ σχεδὸν τρεῖς αἰῶνες ἡ κατώτερη ἐκπαίδευση ἀποτελοῦσε προνόμιο μικρῶν ἐνοριακῶν σχολείων καὶ θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Σὲ αὐτὰ τὰ σχολεῖα τὰ παιδιά μάθαιναν νὰ διαβάζουν καὶ νὰ γράφουν χρησιμοποιώντας θρησκευτικὰ βιβλία ἢ αὐτὰ ποὺ οἱ μαθητὲςμποροῦσαν νὰ φέρουν ἀπὸ τὸ σπίτι τους. Εἶναι περιττὸ νὰ ἀναφέρουμε, βέβαια, ὅτι οἱ γόνοι τῶν ἰσχυρῶν καὶ εὐπορῶν οἰκογενει-

14. J. Káttan-Ibarra, *Perspectivas Culturales de Hispanoamérica*, p. 62.

15. J. Káttan-Ibarra, *Perspectivas Culturales de Hispanoamérica*, p. 62.

16. J. Káttan-Ibarra, *Perspectivas Culturales de Hispanoamérica*, p. 62.

17. E. Chang-Rodriguez, *Latinoamérica su civilización y su cultura*, p. 99.

ων δὲν συμμετείχαν σὲ τέτοιου εἶδους σχολεῖα, καθὼς εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ μορφώνονται κατ'οἶκον¹⁸.

Τὸ πρῶτο μέλημα τῶν ἀποικιοκρατῶν Ἰσπανῶν ὑπῆρξε ὁ προσηλυτισμὸς τῶν ἰθαγενῶν. Ὅταν ἱκανοποιήθηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ ἀνάγκη αὐτῇ, ἔμεινε πρακτικὰ χωρὶς συνέχεια ἡ προσπάθεια ἐκπαίδευσής τους καὶ πλέον ἐπιδίωξη τῶν Ἰσπανῶν ὑπῆρξε ἡ ἴδρυση ἐκπαιδευτηρίων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐγγυῶνταν τὴ σωστὴ ἀνώτερη καὶ ἀνώτατη ἐκπαίδευση τῶν criollos, χωρὶς τὴν ἀνάγκη τοῦ πολυέξοδου καὶ μεγάλου ταξιδιοῦ στὴ μητροπολιτικὴ Ἰσπανία.

Ἡ ὀργάνωση τῆς βασικῆς ἐκπαίδευσης ἀρχίζει νὰ ἀπασχολεῖ τὶς ἀποικίες πολὺ ἀργότερα, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ μέση ἐκπαίδευση μένει ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῶν πανεπιστημιακῶν, τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν καθηγητῶν. Αὐτὸ ποὺ σήμε-
ρα ὀνομάζουμε πρωτοβάθμια, βασικὴ ἢ κατώτερη ἐκπαίδευση, τὴν ἐποχὴ τῆς ἀποικιοκρατίας ὀνομαζόταν «τὰ πρῶτα γράμματα» (primeras letras), ἐνῶ οἱ δάσκαλοι ἀποκαλοῦνταν «δάσκαλοι τῆς εὐγενικότητας τέχνης τοῦ διαβάξιν καὶ γράφειν» ("nobilisimo arte de leer y escribir")¹⁹.

Καθὼς τὰ παιδιὰ τῶν ἀποικιοκρατῶν καὶ οἱ ἀπόγονοὶ τους ἀπὸ νωρὶς αἰσθάν-
θηκαν τὴν ἀνάγκη νὰ ἀποκτήσουν τὰ προσόντα ἐκεῖνα ποὺ θὰ τοὺς ἐπέτρεπαν
τὴν ἐξέλιξη σὲ διοικητικὲς καὶ οἰκονομικὲς θέσεις, ἡ ἴδρυση σχολείων παρουσι-
άστηκε σὰν κάτι τὸ φυσιολογικόν. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ συμμετείχαν σὲ μαθήματα,
ποὺ παραδίδονταν ἀπὸ λαϊκοὺς δασκάλους ἢ ἀπὸ ἐκπροσώπους θρησκευτικῶν
ταγμάτων. Φυσικὰ ἡ παράδοση μαθημάτων σὲ θρησκευτικὰ ἱδρύματα εἶχε ἓνα
λατινικὸ προσανατολισμό²⁰. Σκοπὸς ἦταν ἡ βαθεῖα γνώση τῆς Θεῆς Λειτουργί-
ας, πρᾶγμα ποὺ ἐπιτυγχανόταν μὲ τὴ διδασκαλία τῶν λατινικῶν, ἐνῶ ὑπῆρχαν
ἐπίσης καὶ δάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ γραφὴ καὶ τὴν ἀνάγνωση,
ἀπαραίτητες γνώσεις γιὰ τὴν κατανόηση πρὸς περίπλοκων μαθημάτων στὶς ὑπό-
λοιπες βαθμίδες ἐκπαίδευσης. Ἡ βασικὴ ἐκπαίδευση ὅμως, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δὲν
σχετίζεται μὲ τὴν ὑπαρξὴ ὀργάνωσης καὶ θεσμῶν, ἀλλὰ μόνον μὲ τὴ θεωρούμενη
βασικὴ γνώση, στὴν ὁποία οἱ μαθητὲςμποροῦσαν νὰ φθάσουν κάτω ἀπὸ ὀρισμέ-
νες προϋποθέσεις.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα κέντρα βασικῆς ἐκπαίδευσης ὑπῆρξε τὸ Colegio de San
Pablo, στὸ παλιὸ μοναστήρι τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου, στὴν Ciudad
de México. Λειτουργοῦσε, ἤδη, πρὶν ἀπὸ τὸ 1537, ὅταν οἱ μοναχοὶ τοῦ τάγματος
πληροφοροῦσαν τὸν αὐτοκράτορα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ σχολείου αὐτοῦ. Κατ'ἀρ-
χὴν τὸ σχολεῖο αὐτὸ ἀπευθυνόταν σὲ Ἰσπανούς, criollos καὶ ἰθαγενεῖς, ἀργότερα
ὅμως ἀλλάζει προσανατολισμὸ ἀπευθυνόμενο πλέον μόνον σὲ ἀπογόνους Ἰσπα-

18. A. Fox, *Latinoamérica, Presente y Pasado*, p. 96.

19. P. Gonzalbo-Aizpuru, *Historia de la educación en la época Colonial*, (El Colegio de México, México, 1999), p. 26.

20. P. Gonzalbo-Aizpuru, *Historia de la educación en la época Colonial*, p. 26.

νών, ενώ μετέπειτα επανιδρύεται ως ανώτερη σχολή φιλοσοφίας και θεολογίας²¹. Ταυτόχρονα κι άλλα μοναστήρια του τάγματος των Αυγουστίνων άνοιξαν τις πόρτες τους σέ νεαρούς criollos λειτουργώντας ως κέντρα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και λατινικών. Στη Guadalajara, από τὸ 1578, λειτουργεί τὸ κολέγιο τοῦ San José de Gracia, στὸ ὁποῖο διδάσκονται γραμματική και ρητορική, ενώ τὸ κολέγιο τοῦ San Luis Potosi άνοίγει τις πόρτες του τὸ 1614 γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν πρώτων γραμμάτων και τῶν λατινικῶν. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀποικιοκρατίας, βέβαια, τὰ μοναχικά τάγματα ἐπιδόθηκαν στὴν ἴδρυση κολεγίων Βασικῆς και Μέσης εκπαίδευσης, τὰ ὁποῖα ὅμως εἶχαν ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ καθαρὰ θρησκευτικὸ προσανατολισμό, ενώ ἀπὸ τὴν ἄλλη περισσότερο προσηλύτιζαν, παρὰ προσέφεραν τις ἀναγκαῖες γνώσεις στοὺς νέους, ποὺ τὰ ἐμπιστεύονταν.

Ἐκτὸς λοιπὸν ἀπὸ αὐτὲς τις εὐκαιρίες εκπαίδευσης, ἀρκετὰ περιορισμένες βέβαια, ποὺ προσέφεραν τὰ κολέγια αὐτά, πολλὲς οἰκογένειες εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ προσφέρουν στὰ παιδιά τους ἰδιωτικὴ εκπαίδευση, σὲ σχολεῖα ποὺ εἶχαν ἱδρυθεῖ ἀπὸ ἰδιῶτες δασκάλους και δασκάλες. Σὲ γενικὲς γραμμὲς μπορεῖ νὰ πεῖ κανεῖς, ὅτι ὅλες σχεδὸν οἱ ἰσπανικὲς πόλεις ἀπέκτησαν τέτοια ἱδρύματα, ενώ οἱ δάσκαλοι, ποὺ λάμβαναν τὴν ἄδεια διδασκαλίας τους ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, δέχονταν στὰ ἱδρύματα αὐτὰ ἀγόρια ἀπὸ τριῶν ἔως ἐπτὰ ἐτῶν και κορίτσια ἀπὸ τριῶν ἔως δώδεκα. Συνοψίζοντας γίνεται κατανοητὸ ὅτι τὰ εκπαιδευτήρια αὐτὰ ἐπαιζαν τὸ ρόλο, ποὺ σήμερα ἔχουν οἱ παιδικοὶ σταθμοὶ και τὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Γιὰ τὰ κορίτσια δὲ, ἀποτελοῦσαν τὴ μόνη δυνατότητα γιὰ νὰ λάβουν κάποια μόρφωση.

3. Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση: ἡ ὀργάνωση τοῦ συστήματος και ἡ ἴδρυση τῶν Πανεπιστημίων τῆς Λίμα και τοῦ Μεξικοῦ.

Στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξη ἀπὸ τὸν XVI αἰῶνα βασίστηκε περισσότερο στὴ βοήθεια μιᾶς πνευματικῆς μειονότητας, παρὰ στὴν ἐξέλιξη τῆς δημόσιας εκπαίδευσης. Κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Ἰσπανικῆς κυριαρχίας στὴν Ἀμερικὴ, ἡ πανεπιστημιακὴ εκπαίδευση ἔτυχε μεγαλύτερης προσοχῆς ἀπ' ὅ,τι ἡ προπανεπιστημιακὴ. Ἡ ἀνάγκη γιὰ κατάρτιση ἐκείνων, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ὑπηρετήσουν τὴν κυβέρνηση και τὴν ἐκκλησία, ἐξηγεῖ τὴν προτίμηση στὴν ἀνώτατη εκπαίδευση. Τὸ πρῶτο βασιλικὸ διάταγμα γιὰ τὴν ἴδρυση πανεπιστημιακοῦ ἱδρύματος πιστεύεται ὅτι ὑπογράφτηκε τὸ 1538 και ἀφορᾷ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Santo Tomas de Aquino στὸ Santo Domingo²². Πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι

21. P. Gonzalbo-Aizpuru, *Historia de la educación en la época Colonial*, p.p. 26-27.

22. E. Chang-Rodriguez, *Latinoamérica su civilización y su cultura*, p. 99.

που ἀμφισβητοῦν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ περίφημου αὐτοῦ διατάγματος. Γεγονὸς εἶναι ὅμως, ὅτι τὸ συγκεκριμένο κέντρο σπουδῶν καθυστέρησε πολὺ νὰ ἀνοίξει τὶς πόρτες του καὶ εἶχε ἀνώμαλη ἐξέλιξη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀποικιοκρατίας. Τὸ ἀρχαιότερο λοιπὸν πανεπιστήμιο τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς εἶναι τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ San Marcos στὴ Lima, τὸ ὁποῖο ιδρύθηκε μερικoὺς μῆνες πρὶν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μεξικoῦ, τὸ 1552²³. Ἄλλα κέντρα ἀνωτάτων σπουδῶν λειτούργησαν σὲ διάφορες περιοχὲς τοῦ λατινοαμερικάνικου κόσμου, ὅπου καὶ ἀπέκτεσαν μεγάλη αἴγλη, ὅπως συνέβη μὲ τὰ Πανεπιστήμια τῶν Cordoba (1613), Charcas (1624), San Carlos de Guatemala (1676), Cuzco (1692), Caracas (1721), La Habana (1728) καὶ Quito (1787). Στὸ τέλος τοῦ XVII αἰῶνα ἤδη εἶχαν ιδρυθεῖ στὴν Ἀμερικὴ εἴκοσι ἑξί (26) πανεπιστήμια²⁴.

Ἄν καὶ οἱ καθηγητὲς ἦταν βασικὰ κληρικοὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου αἰῶνα τῆς ἀποικιοκρατίας, εἶναι ὑπερβολικὸ νὰ υποστηρίξουμε ὅτι τὰ πανεπιστήμια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν ἀπλῶς θεολογικὰ φροντιστήρια²⁵. Ὅπως καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ, ἦταν πραγματικὰ πανεπιστήμια, τὰ ὁποῖα μάλιστα στὰ μέσα τοῦ XVII αἰῶνα βασίζονταν σὲ πολλοὺς λαϊκοὺς καθηγητὲς, ἀνάμεσα στοὺς ὁποῖους ὑπῆρχε ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς μιγάνων. Περιελάμβανε μέχρι τέσσερες σχολές: Θεολογική, Νομική, Ἱατρικὴ καὶ Τεχνῶν²⁶, ἡ ὁποία ἀποτελεῖτο ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ καὶ τὴ Φυσικομαθηματικὴ. Δηλαδή ἡ σχολὴ τῶν Τεχνῶν χωριζόταν σὲ δύο προγράμματα σπουδῶν: στὸ trivium, ὅπου διδάσκονταν ἡ λατινικὴ γραμματικὴ, ρητορικὴ καὶ λογικὴ καὶ στὸ quadrivium, ποὺ περιελάμβανε τὴ διδασκαλίαν τῆς ἀριθμητικῆς, γεωμετρίας μουσικῆς καὶ ἀστρολογίας. Ὅλα τὰ μαθήματα, ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ τῆς Ἱατρικῆς σχολῆς, διδάσκονταν στὰ λατινικά. Ἀκόμα καὶ οἱ ἐπιστάτες ἦταν ὑποχρωμένοι νὰ μάθουν κάποιες λίγες λέξεις στὴν κλασσικὴ αὐτὴ γλῶσσα, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἀναγγέλλουν τὴν ἐναρξὴ τῶν μαθημάτων. Τὰ μαθήματα περιεῖχαν ἐλάχιστο διάλογο καὶ ἀτελείωτους μονολόγους ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν καθηγητῶν, τοὺς ὁποῖους οἱ μαθητὲς ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπομνημονεύσουν²⁷.

Ἡ καθαρότητα τοῦ αἵματος καὶ ἡ νομιμότητα τῆς γέννησης αποτελοῦσαν προϋποθέσεις, ὅχι πάντοτε ἀναγκαῖες, εἰδικότερα ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ φοιτητὲς μὲ σκοπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ καριέρα. Στὸν Αἰῶνα τῶν Φώτων, στὴν ἐποχὴ δηλ. τοῦ Διαφωτισμοῦ (XVIII αἰῶνας), τὸ Λατινικοαμερικάνικο Πανεπιστήμιο αὗξησε τὸ ἐνδιαφέρον του πρὸς ἓνα μὴ ἰσπανικὸ τρόπο σκέψης. Ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐκπαίδευση σταμάτησαν νὰ ἀφοροῦν προνομιακὲς μειονότητες, ἐνῶ καὶ ἡ ἀφίξη

23. E. Chang-Rodriguez, *Latinoamérica su civilización y su cultura*, p.p. 99-100.

24. E. Chang-Rodriguez, *Latinoamérica su civilización y su cultura*, p. 100.

25. E. Chang-Rodriguez, *Latinoamérica su civilización y su cultura*, p. 100.

26. A. Fox, *Latinoamérica, Presente y Pasado*, p. 95.

27. A. Fox, *Latinoamérica, Presente y Pasado*, p. p. 95-96.

στο Νέο Κόσμο τῶν νέων ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων ἐπέτρεψε τὴν ἐναρξὴ τῶν πειραματισμῶν καὶ τῶν νεωτερισμῶν.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ πανεπιστημιακὲς σπουδὲς δὲν ἦταν ἰδιαίτερα δαπανηρές, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀποφοίτηση, ἡ ὁποία ἀπαιτοῦσε τὴ δαπάνη ἐνὸς σημαντικοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ: ὁ ἀπόφοιτος ἦταν ὑποχρεωμένος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, νὰ διοργανώσει μία ταυρομαχία, μία Θεία Λειτουργία καὶ νὰ ἀσχοληθεῖ γενικὰ μὲ τὴ διασκέδαση καθηγητῶν, συγγενῶν καὶ φίλων. Καθὼς οἱ καθηγητὲς δὲν λάμβαναν μισθὸ ἀνάλογο τῆς προσφορᾶς τους, ἀποτελοῦσε συνήθεια ὁ νέος ἐπιστήμων νὰ τοὺς προσφέρει σημαντικῆς ἀξίας δῶρα κατὰ τὴν τελετὴ ἀποφοίτησης²⁸.

Τὰ πρῶτα κέντρα ἀνωτάτων σπουδῶν, ποὺ δημιουργήθηκαν στὸ Νέο Κόσμο, ἀνῆκαν σὲ θρησκευτικὰ τάγματα, τὰ ὁποῖα κατ'ἀρχὴν ἐκπαίδευαν τὰ ἴδια τους τὰ μέλη, γιὰ νὰ μπορέσουν κατόπιν νὰ ἀνοίξουν τὶς αἰθουσὲς τους σὲ ἐξωτερικοὺς φοιτητὲς, κληρικοὺς ἢ λαϊκοὺς. Οἱ Δομινικανοὶ μοναχοί, σύμφωνα μὲ τὶς ὑπάρχουσες πληροφορίες, ἦταν οἱ πρῶτοι οἱ ὁποῖοι ἱδρυσαν ἕνα τέτοιο κέντρο σπουδῶν στὴ Lima τὸ 1549. Τὰ μαθήματα ἄρχισαν νὰ διδάσκονται πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίσημη βασιλικὴ ἀνάγνωριση τοῦ Πανεπιστημίου τὸ 1551. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1553 ὑπῆρχαν ἔδρες τῆς Θεολογίας, τῆς Ἱερῆς Γραφῆς, τῆς Γραμματικῆς, τῆς Ρητορικῆς καὶ τῶν Τεχνῶν. Τὸ μοναστήρι, βέβαια, δὲν μπορούσε νὰ διαθέσει παραπάνω ἀπὸ τριακόσια (300) πέσος ἐτησίως γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ κέντρου, ποσὸ ποὺ ἦταν ἀνεπαρκὲς γιὰ τὴν πληρωμὴ λαϊκῶν καθηγητῶν, ἐπαρκοῦσε ὅμως γιὰ τὴ διατήρηση τῶν σπουδῶν μὲ καθηγητὲς ἔδρας, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν στὸ μοναχικὸ τάγμα. Ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου ἦταν ταυτόχρονα καὶ πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου. Ὅμως οἱ λαϊκοὶ φοιτητὲς δὲν ἦταν εὐχαριστημένοι μὲ τὴν ὅλη κατάσταση τοῦ Πανεπιστημίου/Μοναστηρίου καὶ γι'αὐτὸ τὸ λόγο κινήθηκαν οἱ διαδικασίες γιὰ τὴν ἐξεύρεση ἀνεξαρτήτου κτηρίου. Ἐξἄλλου τὰ προνόμια ἀλλὰ καὶ οἱ κανόνες, ποὺ εἶχαν ἐπιβληθεῖ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Lima, ἦταν παρόμοιοι μὲ αὐτοὺς τῆς Salamanca καὶ ταυτόχρονα δὲν συμβάδιζαν μὲ τὶς μοναστηριακὲς σπουδές, ποὺ κατ'ἀρχὴν προσέφερε τὸ πανεπιστήμιο. Τὸ 1581 παρουσιάζεται ὁ πρῶτος κανονισμὸς τοῦ πανεπιστημίου, συνταγμένος ἀπὸ τὸν Ἀντιβασιλέα Toledo, καὶ τὴν ἴδια περίοδο τὸ πανεπιστήμιο χαίρεται τὴν ὑπαρξὴ τοῦ πρώτου λαϊκοῦ πρύτανη, δημοκρατικὰ ἐλεγμένου. Γεγονὸς εἶναι ὅμως ὅτι αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἱδρύνονται σὲ διάφορες ἀμερικανικὲς πόλεις κέντρα ἀνωτάτων σπουδῶν, συνδεδεμένα, στὴν πλειοψηφία τους, μὲ διάφορα θρησκευτικὰ τάγματα.

Τὸ μοναδικὸ πανεπιστήμιο, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν ἱδρυσή του διατήρησε στὸ περιθώριό κάθε θρησκευτικὴ παρέμβαση καὶ διατήρησε μὲ ζῆλο τὴν αὐτονομία του, ὑπῆρξε τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μεξικοῦ. Τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μεξικοῦ, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀρχίσει νὰ σχεδιάζεται τὸ 1525 ἢ τὸ 1535, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἕνα κέντρο

28. A. Fox, *Latinoamrica, Presente y Pasado*, p. p. 95-96.

θεολογικῶν σπουδῶν, τὸ ὁποῖο θὰ ἔλυνε τὰ δημιουργούμενα προβλήματα ἀπὸ τὸν προσηλυτισμὸ τῶν ἰθαγενῶν καὶ θὰ προσέφερε τὶς νομικὲς διεξόδους στὰ θέματα τοῦ σεβασμοῦ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἰθαγενῶν πληθυσμῶν. Μία σχολὴ στὴν ὁποία θὰ μπορούσαν νὰ γίνονται μέτοχοι τῆς γνώσης τόσο οἱ λευκοί, ὅσο καὶ οἱ μιγάδες ἢ καὶ ἰθαγενεῖς καὶ ὅπου θὰ λαμβάνονταν ὑπόψη οἱ παραδόσεις καὶ οἱ προγονικοὶ κανόνες συμπεριφορᾶς μὲ σκοπὸ τὸ σεβασμὸ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φυσικῆς ἠθικῆς. Ὅμως, τὸ 1553 αὐτὸ ποὺ ἀνεζητεῖτο ἦταν ἓνας θεσμὸς συντηρητικὸς μὲ σκοπὸ τὴ διάδοση τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδόξιας, ἓνας θεσμὸς ποὺ θὰ δημιουργοῦσε ἀνωτάτους ὑπαλλήλους, ἐκκλησιαστικοὺς ἢ λαϊκοὺς, μὰ πάνω ἀπὸ ὅλα ἓνας θεσμὸς/σύμβολο τῆς πολιτισμικῆς ἀνάπτυξης.

Τὴν 25ῃ Ἰανουαρίου 1553 ἐορτάστηκε ἡ πανηγυρικὴ τελετὴ ἐγκαινίων τοῦ Πανεπιστημίου. Βέβαια ἡ τελετὴ αὐτὴ εἶχε καθαρὰ συμβολικὸ χαρακτήρα, καθὼς ἡ πράξη ἀκαδημαϊκῶν ἐγκαινίων τοῦ Πανεπιστημίου πραγματοποιεῖτο τὴ στιγμὴ ποὺ δημιουργήθηκαν οἱ ἔδρες, τὸν Ἰούνιο τοῦ ἰδίου χρόνου. Τὸ ἐναρκτήριο μάθημα ἀπευθυνόταν στοὺς πρωτοεῖς φοιτητὲς τῆς Θεολογίας καὶ διδάχτηκε ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς τοῦ Santo Domingo, ἐνῶ ἀντίστοιχα τὸ πρῶτο κείμενο, ποὺ διαβάστηκε ἀπ' αὐτὸν ἀνῆκε στὸ *Secunda secundae* τοῦ Santo Tomas de Aquino. Τὶς ἐπόμενες μέρες ἄρχισαν καὶ τὰ μαθήματα τῶν Κανονικῶν Κειμένων, τῆς Νομικῆς, τῶν Τεχνῶν (Φιλοσοφικῆς καὶ Φυσικομαθηματικῆς) καὶ τῆς Γραμματικῆς. Δὲν ἦταν μόνο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κόσμου τεράστιο ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία τοῦ κοινοῦ, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ παρατηρητῆ, καθὼς ἀκόμα δὲν εἶχε θεσπιστεῖ τὸ καθεστῶς τῆς ἐγγραφῆς. Ἡ συνεργασία τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχῶν κατὰ τὴ διάρκειά τῶν πρώτων μηνῶν τῆς πανεπιστημιακῆς ζωῆς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι συμβολίζει τὴ βαθειὰ σχέση, ποὺ πάντα ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἀκαδημαϊκὴ, θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ ζωή.

Παρὰ τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα ποὺ μπορούμε νὰ συναντήσουμε στὰ Πανεπιστήμια τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐκπλήρωσαν τοὺς σημαντικότερους ἀπὸ τοὺς σκοποὺς, γιὰ τοὺς ὁποίους ἰδρύθηκαν. Ἀποτέλεσαν νησίδες πνευματικῆς ἀνεκτικότητος, ὅπου οἱ μελλοντικοὶ ἐπιστήμονες εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ μελετήσουν ἀκόμα καὶ ἔργα ἀπαγορευμένα γιὰ τὸν ὑπόλοιπο λαό. Σύμφωνα μὲ τὴ μεσαιωνικὴ παράδοση τὰ πανεπιστήμια ἔχαιραν δικαστικῆς αὐτονομίας. Ὁ ἐλάχιστος πρύτανης, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ συντηρεῖ πανεπιστημιακὸ ἀστυνομικὸ σῶμα, μπορούσε νὰ τιμωρεῖ τόσο τοὺς φοιτητὲς ὅσο καὶ τοὺς καθηγητὲς, ἐὰν ὑπέπιπτε στὴν ἀντίληψή του κάποια ὑπερβολή. Μποροῦσε, ὅμως μὲ τὸν ἴδιο, τρόπο, νὰ τοὺς προστατεύσει ἀπὸ τὶς παρενοχλήσεις καὶ τὶς ὑπερβολὰς τῶν πολιτικῶν, θρησκευτικῶν καὶ ἀστυνομικῶν ἀρχῶν.

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Aguirre-Beltrán, Gonzalo, *Teoría y Práctica de la Educación Indígena*, Universidad Veracruzana, Instituto Nacional Indigenista, Gobierno del Estado de Veracruz, Fondo de Cultura Económica, México, 1992.
2. Castrillo-Gamez, Manuel, *Estudios Historicos de Nicaragua*, Editorial Asel, Managua, 1947.
3. Céspedes, Augusto, *Bolivia*, Union Panamericana, Washington, 1962.
4. Chang-Rodriguez, Eugenio, *Latinoamérica su civilización y su cultura*, Heinle & Heinle Thomson Learning, Third Edition, USA, 2000.
5. Fox, Arturo, *Latinoamérica, Presente y Pasado*, Prentice Hall, New Jersey, 1997.
6. Gonzalbo-Aizpuru, Pilar, *Historia de la educación en la época colonial, La educación de los criollos y la vida urbana*, El colegio de México, México, 1999.
7. Gonzalbo-Aizpuru, Pilar, *Educación rural e indígena en Iberoamérica*, El colegio de México, Universidad Nacional de Educación a Distancia, México, 1999.
8. Halperin-Donghi, Tulio, *Historia contemporanea de América Latina*, El Libro de Bolsillo, Alianza Editorial, Madrid, 1993.
9. Hernandez-Chavez, Alicia, Mino-Grijalva, Manuel, *La Educación en la Historia de México*, El colegio de México, México, 1999.
10. Káttan-Ibarra, Juan, *Perspectivas Culturales de Hispanoamérica*, National Textbook Company, Second Edition, Illinois, USA, 1995.
11. Lipp, Solomon, Leopoldo Zea, *From Mexicanidad to a Philosophy of History*, Wilfrid Layrier United Press, Ontario, 1980.
12. Skidmore, E. Thomas, Smith, H. Peter, *Modern Latin America*, Oxford University Press, Third Edition, New York, 1992.
13. Solano, Fernando, Cardiel-Reyes, Raul, Bolanos-Martinez, Raul, *Historia de la Educación Publica en México*, Secretaria de Educación Publica, Fondo de Cultura Económica, México, 1997.